

University of Groningen

Messages from the Black Hole

Noordenbos, Boris

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2013

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Noordenbos, B. (2013). *Messages from the Black Hole: post-Soviet literature in search of a Russian identity*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Nederlandse samenvatting

De val van het Sovjetregime markeerde niet alleen het begin van een economisch en politiek onzekere periode in de Russische geschiedenis, maar veroorzaakte ook een identiteitscrisis van nationale proporties. Kon men na de jarenlange nadruk op *klassen*-identiteiten in de Sovjet-Unie nog wel terugvallen op een *nationale* Russische identiteit? En was het mogelijk om de collectieve identiteit te herdefiniëren in de nasleep van een gewelddadige twintigste-eeuwse geschiedenis waar Russen soms maar nauwelijks mee in het reine leken te kunnen komen? Kon men een culturele continuïteit en collectieve identiteit formuleren in een land dat in zijn moderne geschiedenis een aantal keer radicaal “gebroken” had met het eigen verleden? En was Rusland, tot slot, niet haar unieke culturele karakter aan het verliezen met de invoer van *westerse* politieke en economische modellen onder president Jeltsin?

Meer dan welk ander medium ook heeft de Russische literatuur zich in de twee decennia na de val van de Sovjet-Unie met deze “identiteitscrisis” beziggehouden. Dit proefschrift onderzoekt, aan de hand van een aantal case studies, hoe de literaire omgang met het identiteitsvraagstuk tussen grofweg 1990 en 2010 vorm heeft gekregen, en hoe de toon en inzet van het debat in deze periode zijn veranderd. In de werken die ik analyseer maken postmoderne twijfels over een “Russische identiteit” geleidelijk plaats voor pogingen om meer zelfverzekerde visies op Ruslands eigenheid te formuleren. Waar de Russische identiteit in het werk van de populaire postmoderne auteur Viktor Pelevin in de jaren '90 bijvoorbeeld nog de vorm aannam van een structurele leegte, een “zwart gat” in het collectieve bewustzijn, laat recentere literatuur, teruggrijpend op dit beeld, geregeld pogingen zien om dit “zwarte gat” te vullen of te overbruggen. De titel van deze studie verwijst naar dit terugkerende literaire beeld, dat als een rode draad door dit proefschrift loopt.

De analyses in dit proefschrift laten zien dat “het imperium” in recente literatuur telkens fungeert als een symbool voor een veronderstelde of verlangde territoriale eenheid en historische continuïteit. Ik interpreteer deze belangstelling voor een “imperium-identiteit” niet uitsluitend als de literaire weerslag van een zelfverzekerde toon in de Russische politiek onder Putin en Medvedev, of van nationalistische of nostalgische tendensen in de publieke opinie. In plaats van deze veelgehoorde verklaringen betoog ik dat de soms fanatieke interesse in een “imperium-identiteit” deels voortkomt uit een breed gevoelde vermoeidheid met populaire literatuur en cultuur uit de jaren '90 die het identiteitsvraagstuk geregeld ironiseerde of relativeerde. Deze veronderstelling bepaalt de structuur van dit proefschrift.

In het eerste gedeelte onderzoek ik de omgang van onder meer de postmoderne auteurs Viktor Pelevin en Vladimir Sorokin met een Russische identiteitscrisis in de jaren '90. Bij deze auteurs vloeit de interesse in de culturele desoriëntatie van het post-Sovjet tijdperk naadloos over in een postmoderne achterdocht ten opzichte van coherente identiteiten, “grote verhalen” en samenhangende historische narratieven. In deze literatuur wordt de lezer ervan verzekerd dat een zoektocht naar een culturele eigenheid, oorsprong of essentie zinloos is, en in het beste geval tot valse zekerheden leidt. Het identiteitsvraagstuk – maar ook de traditionele preoccupatie van de Russische schrijver ermee – wordt hier continu aan spot en deconstructie onderworpen.

In het tweede gedeelte van dit boek analyseer ik vervolgens werk van onder andere Pavel Krusanov, Dmitrij Bykov, Eduard Limonov en Aleksandr Krusanov uit de vroege eenentwintigste eeuw. Ik laat zien hoe teksten van deze schrijvers, die soms losjes als “imperium-auteurs” [имперцы] worden aangeduid, in veel opzichten gelezen kunnen worden als een response op de postmoderne scepsis rondom “het Russische vraagstuk”. De werken die hier onderzocht worden laten een militante betrokkenheid zien bij het identiteitsdebat. Tegelijkertijd staat deze literatuur, zo betoog ik, zelf nog met één been in het postmodernisme. Rabiëte ideeën over een reusachtig continentaal “imperium” als Ruslands natuurlijke

bestaansvorm worden in veel gevallen gecombineerd met tropen en strategieën die duidelijk ontleend zijn aan de speelse postmoderne literatuur van onder andere Pelevin en Sorokin. Ook voeren deze “imperium auteurs” hun fanatisme over Ruslands grootsheid geregeld tot in het absurde door. Dit heeft ertoe geleid dat een deel van het lezerspubliek deze teksten geïnterpreteerd heeft als een pastiche of ironisch commentaar op een wijdverbreide fascinatie met “het imperium”. De mate van ironische afstand tot een “imperium-ideologie” verschilt per werk en per auteur, maar de literatuur die ik in dit tweede gedeelte van het proefschrift analyseer, zoekt telkens de glibberige scheidslijn op tussen een militant fanatisme over Ruslands identiteit en een speelse of ironische omgang ermee.

In de inleiding stel ik voor om identiteitsvraagstukken in de Russische literatuur te benaderen met concepten die ontleend zijn aan het onderzoeksgebied van de *postcolonial studies* en aan theorieën van “cultureel trauma”. Deze theoretische perspectieven helpen de literaire omgang met culturele desoriëntatie, verliezen en vernederingen te duiden, veelvuldig terugkerende thema’s in de recente Russische literatuur die telkens nauw verbonden zijn met het identiteitsvraagstuk. Belangrijker nog is dat deze theorieën – die tot nog toe nauwelijks voor de analyse van Russische literatuur of cultuur zijn aangewend – helpen verklaren hoe een crisis van identiteit in veel van de geanalyseerde romans en verhalen ook een crisis van representatie is. Hoofdstuk 1 gaat vervolgens in op een aantal werken waarin een culturele identiteitscrisis verbonden wordt met de trauma’s van een totalitaire geschiedenis. In hoofdstuk 2 analyseer ik teksten waarin collectieve trauma’s op een andere manier de zoektocht naar identiteit bemoeilijken. De onderzochte literatuur reflecteert op hoe het literaire medium, en de traditionele voortrekkersrol van de schrijver, *zelf* besmet zijn geraakt door een totalitaire geschiedenis. Hoofdstuk 3 concentreert zich op literatuur waarin de relatie met “het Westen” centraal staat. Ik laat zien hoe in een aantal teksten uit de jaren ‘90 de stroom aan westerse concepten en tekens die Rusland na 1991 overspoelde de zoektocht naar een culturele identiteit zowel stimuleerde als ondermijnde.

Deel twee van deze studie begint met een hoofdstuk waarin ik een nieuwe toon in het identiteitsdebat constateer. Dit hoofdstuk traceert in een aantal romans van rond de eeuwwisseling een radicale zelfverzekerdheid over Ruslands “imperium-identiteit”, een militante imperium-ideologie die telkens de mogelijkheid van een dubbele – serieuze én ironische – lezing open laat. Verwijzend naar een specifieke vorm van humor uit de late Sovjetperiode, die in mijn optiek heruitgevonden wordt door een aantal recente auteurs, gebruik ik hier de term *imperial stiob* voor. Hoofdstuk 5 gaat in op werken waarin “de terugkeer van de doden” centraal staat. Ik laat zien hoe de metaforische kwaliteiten en dubbelzinnige betekenissen van spoken een structuur verschaffen waarin tegenstrijdige ideeën over Ruslands identiteit en geschiedenis naast elkaar kunnen bestaan. Spoken fungeren in de geanalyseerde werken tegelijkertijd als symbolen van een sluimerend cultureel trauma én als tekenen van hoop op de “terugkeer” van het (Sovjet) “imperium” dat deze trauma’s heeft veroorzaakt. Hoofdstuk 6 analyseert teksten die het identiteitsvraagstuk benaderen vanuit het “genre” van de complottheorie. Ik laat zien hoe de complottheorie in een aantal literaire (en filosofische) teksten een vorm biedt waarin serieuze uitspraken over wat Rusland is, of had kunnen zijn, gecombineerd worden met wilde, vaak openlijk absurde, speculaties over hoe een Russische identiteit gecorrumpeerd is geraakt of verloren is gegaan. Ook hier is sprake van een fanatisme dat met één been in een traditie van spel en spot blijft staan.

In de conclusie zet ik uiteen hoe mijn bevindingen bij kunnen dragen aan de analyse van ultra-patriottische en “imperialistische” tendensen in de hedendaagse Russische cultuur. Ook reflecteer ik hier op de vraag hoe de geanalyseerde literatuur zich verhoudt tot de discussie over “het einde van het postmodernisme”.